

§ 1. Поняття та елементи зобов'язань із рятування колективного і державного майна

Згідно зі ст. 467 ЦК України шкоду, якої за-знав громадянин при рятуванні колективного і державного майна від небезпеки, що йому загрожувала, повинна відшкодувати та організація, майно якої рятував потерпілий. Безпосереднім приводом виникнення даного інституту були дві справи, що з'явилися у судовій практиці України.

У справі за позовом громадянина М. було встановлено, що позивач, їдучи залізницею як пасажир, під час стоянки побачив пожежу у поїзді, який стояв на сусідній колії. Він почав гасити пожежу, внаслідок чого дістав каліцтво, водно-час згорів його одяг. Потерпілий звернувся до суду про відшкодування заподіяної шкоди, що спричинила втрату працездатності. Народний суд відмовив у позові, справа розглядалась у різних судових інстанціях. Нарешті, одна з вищих судово-вих інстанцій зайняла іншу позицію і висловила ряд принципових положень. Вона зазначила, що громадянин М. діяв не в особистих інтересах, а в інтересах охорони народного добра, виконуючи свій конституційний обов'язок, і зобов'яза-ла залізницю відшкодувати громадянинові М. заподіяну шкоду в повному обсязі. Аналогічною була справа за позовом громадянки Б. до товариства "Динамо", чоловік якої загинув під час гасіння пожежі, що охопила склади названого товариства.

На утриманні загиблого були двоє дітей, від імені яких їх мати громадянка Б. вимагала відшкодування заподіяної шкоди. Верховний Суд при вирішенні даної справи зайняв аналогічну позицію, яку висловив щодо справи громадянина М.

Постанови судових інстанцій щодо наведених справ стали предметом глибокого наукового дослідження. Результати дослідження знайшли своє відображення у новому інституті, який закріплений у статтях 467 і 468 ЦК України.

Як уже зазначалося, внаслідок такого зобов'язання шкоду, якої зазнав громадянин при рятуванні колективного і державного майна від небезпеки, що йому загрожувала,

повинна відшкодувати та організація, майно якої рятував потерпілий (ст. 467 ЦК).

Суб'єктами даного зобов'язання є: громадянин, який має право на відшкодування заподіяної шкоди і виступає в особі кредитора (потерпілого) та організація, що зобов'язана цю шкоду відшкодувати і виступає в особі боржника.

Право вимагати відшкодування шкоди, завданої при рятуванні майна організації, належить будь-якому громадянинові, який, виконуючи свій громадський обов'язок, зазнав цієї шкоди. До того ж, не має значення, чи ці дії вчинені під час виконання трудових обов'язків, чи ні, важливо, щоб вони являли собою здійснення громадського обов'язку.

Слід підтримати висловлений у літературі погляд, за яким право на відшкодування за ст. 467 ЦК України мають так звані професійні рятувальники, оскільки вихідна позиція є хибною — такі працівники зобов'язані ризикувати своїм життям і здоров'ям внаслідок трудових (службових) обов'язків і ризик шкідливих наслідків повинен падати на них¹. У разі смерті громадянина-рятувальника право вимоги належить особам, які мають право на відшкодування шкоди у зв'язку зі смертю годувальника (частини 1, 2 і 3 ст. 456 ЦК).

Обов'язок відшкодування шкоди покладено на організацію, майно якої рятував потерпіл ий . Для визначення організації-боржника вирішальним є належність даного майна організації. Йдеться про державні підприємства та установи, громадські об'єднання, кооперативи (колгоспи), колективні підприємства, господарські товариства тощо, яким майно належить відповідно на праві колективної власності, повного господарського відання або на праві оперативного управління. Якщо майно в момент рятування було в іншій організації (оренда, перевезення, збереження тощо) або навіть у громадянина (прокат), то зобов'язаним суб'єктом буде організація, якій належить майно. Коли майно належить кільком організаціям, тоді шкоду, якої громадянин зазнав у зв'язку з його рятуванням, організації відшкодовують солідарне.

Зміст зобов'язання, що виникає внаслідок рятування колективного і державного майна, становить право потерпілого одержати відшкодування шкоди, якої він зазнав, і обов'язок організації-боржника відшкодувати цю шкоду.

Об'єктом зобов'язання є відшкодування шкоди потерпіло-му, якої він зазнав, рятуючи майно організації.

§ 2. Підстави виникнення зобов'язань, пов'язаних з рятуванням колективного і державного майна

Обов'язок відшкодування організацією шкоди громадянинові при рятуванні Ті майна виникає за таких підстав: а) наявність шкоди; б) спрямованість дій громадянина на рятування колективного і державного майна; в) реальність небезпеки, що загрожувала колективному або державному майну; г) причинний зв'язок між діями громадянина з рятування майна та шкодою, якої зазнав громадянин.

Шкода, якої зазнав громадянин при рятуванні колективного або державного майна, може виражатись у пошкодженні або знищенні належного йому майна, в повній або частковій втраті заробітку, спричиненою втратою або зменшенням працездатності, а також у витратах, зумовлених ушкодженням здоров'я (посилене харчування, протезування, сторонній до-гляд тощо).

У разі смерті громадянина шкода виражається у втраті засобів до життя непрацездатними особами, які перебували на утриманні померлого або мали право на таке утримання (частини 2 і 3 ст. 456 ЦК), а також у витратах на поховання (ст. 459 ЦК). Рятування колективного і державного майна виявляється у тому, що громадянин вчиняє фактичні дії на *відвернення небезпеки*, що загрожувала колективному чи державному майну (наприклад, зупиняє поїзд, чим запобігає аварії; повідомляє про загрозу небезпеки), або на її зменшення чи ліквідацію (бере участь у гасінні пожежі, знищує речі, що загрожували вибухом, тощо). Правове значення має у цьому випадку не вид дії громадянина, а її цілеспрямованість. Не має значення і та обставина, що громадянин за власною ініціативою чи на прохання інших осіб

брав участь у рятуванні колективного або державного майна.

Обов'язок організації відшкодувати шкоду, якої зазнав громадянин при рятуванні її майна, виникає *незалежно від наслідків рятування*. Власне цю обставину підкреслює і закон, вживаючи вираз "при рятуванні", а не "в рятуванні". Отже, вимога громадяніна до організації ґрунтуються на факті виникнення у нього шкоди, а не на ефективності дій щодо відвернення небезпеки, яка загрожувала майну організації. Організація не може ухилятися від обов'язку відшкодувати шкоду, посилаючись на те, що остання значно переважає шкоду, яка була або могла бути відвернена.

Обов'язок організації відшкодувати шкоду виникає і в тих випадках, коли дії громадяніна були спрямовані на рятування майна громадян, що перебувало у володінні організації. Правовою підставою перебування майна громадяніна в організації можуть бути відповідні договори, зокрема комісії, схову, побутового підряду тощо. Приймаючи в даному випадку майно громадян, організація зобов'язана забезпечити його збереження. При збереженні майна громадян організація зобов'язана відшкодувати вартість втраченого або пошкодженого майна, що спричинить збитки організації. Тому громадянин, який рятує таке майно, запобігає шкоді, що її могла зазнати організація, і тим самим діє в інтересах організації.

Для виникнення відносин, які регулюються ст. 467 ЦК України, необхідно, щоб дії громадяніна щодо рятування були зумовлені небезпекою, яка загрожувала знищенню, втраті або пошкодженню майна організації. Небезпека може бути спричинена стихійним лихом (повінь, землетрус, ураган), злочинним зазіханням на колективне або державне майно (пограбування, крадіжка), а також діями працівників організації внаслідок неналежного виконання ними своїх службових (трудових) обов'язків.

Небезпека, що загрожує колективному або державному майну, має бути реальною та наявною, об'єктивно існувати і фактично бути на момент вчинення дій по рятуванню. Наявність небезпеки потребує вчинення дій раптово, не чекаючи їх погодження з відповідними особами.

Для виникнення обов'язку відшкодувати шкоду необхідно, щоб між діями потерпілого по рятуванню колективного або державного майна і шкодою, якої він зазнав, був причинний зв'язок.

У цьому зобов'язанні немає заподіювача шкоди. Причиною шкоди потерпілого є його дії, якими він рятував майно. Організація зобов'язана відшкодувати шкоду, якщо вона виникла внаслідок дій потерпілого щодо рятування її майна.

Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування колективного або державного майна, зовні подібні до зобов'язань, які виникають із заподіяння шкоди. І в першому, і в другому випадках йдеться про відшкодування шкоди. Однак між вказаними зобов'язаннями є істотна різниця. Зобов'язання із заподіяння шкоди виникають внаслідок вчинення заподіювачем правопорушення, тому покладення на нього обов'язку відшкодування є цивільною відповідальністю. У зобов'язаннях, що виникають внаслідок рятування колективного і державного майна, причиною шкоди є правомірні дії самого потерпілого, якими він свідомо наражає себе на небезпеку. Тому відшкодування шкоди за правилами ст. 467 ЦК України не може кваліфікуватись як відповідальність.

За чинним ЦК України рятування майна, що належить на праві приватної власності громадянам, не породжує обов'язку відшкодування. Проблема відшкодування шкоди, заподіяної при рятуванні життя і здоров'я громадян, охоплюється етично-моральними відносинами. Водночас це стосується тих випадків, коли небезпека зумовлена виною третьої особи (або незалежно від вини при дії джерела підвищеної небезпеки), тоді на третіх осіб або володільців джерела підвищеної небезпеки повинен покладатись обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну при рятуванні життя і здоров'я. В інших випадках, коли небезпека спричинена стихійним лихом (повінь, землетрус тощо) чи виною особи, життя і здоров'я якої рятувалося, громадянин-рятівник, що зазнав шкоди, повинен одержати відшкодування у повному обсязі за рахунок державного бюджету.

§ 3. Обсяг шкоди та порядок її відшкодування

Обсяг шкоди, якої зазнав громадянин у зв'язку з рятуванням колективного або державного майна, та порядок її відшкодування визначаються відповідно до ч. 2 ст. 468, за правилами ч. 1 ст. 440, статей 451, 453 та 455, ч. 2 і 3 ст. 456, статей 457, 461—466 ЦК України. Оскільки вказані норми застосовують за аналогією, то їх необхідно тлумачити з урахуванням специфіки зобов'язань, що виникають у зв'язку з рятуванням зазначеного майна.

При пошкодженні або знищенні майна потерпілого організація зобов'язана відшкодувати річ у натурі або відшкодувати повністю збитки (ст. 453 ЦК). Якщо потерпілий дістав каліцтво або інше ушкодження здоров'я, у разі його смерті шкода у повному обсязі відшкодовується згідно зі ст. 455, частинами 1, 2 і 3 ст. 456, статтями 457, 461—466 ЦК України.

Відшкодування шкоди, заподіяної громадянином при рятуванні колективного або державного майна, проводиться у безспірних випадках за рішенням організації, майно якої рятував потерпілий, а за наявності спору — за рішенням суду (ч. 1 ст. 468 ЦК).